

Anmeldelser

Dansk guldalder

Bente Scavenius, red.: Guldalderhistorier. 20 nærbilleder af perioden 1800–1850. Gyldendal 1994, 198 s.

Erik Housted: Fattig-Holm. Tre guldaldereskæbner. Rhodos 1994. 436 s., 425 kr.

Jan Møller: Strandvejens Fiskerlejer. Træk af Øresundskystens kulturhistorie. Forlaget Cicero 1994. 253 s., 348 kr.

1994 var et godt år for smukke bøger. Ikke mindst har der været et massivt udbud af prægtige kataloger og mere dybtgående analyser omkring Dansk Guldalder. Det er egentlig forbløffende, at et så lille sprogområde som det danske kan producere en lang række værker, der i indhold og layout er fuldt på højde med de udstyrsstykker, der oversvømmer det internationale engelsksprogede bogmarked. Af forord og kolofon i de tre bøger, der her skal anmeldes, fremgår det da også entydigt, at uden fonde og mæcener havde bøger som disse næppe set dagens lys. Men vi må jo have noget på hjerte, når vi år efter år udgiver skønne bøger i oplagstal, der næppe overstiger de 2.000.

Når det er valgt at anmelde de tre bøger under et, er det primært, fordi de repræsenterer tre forskellige angrebsvinkler – metoder om man vil – på det grænseland, der ligger mellem kunst- og kulturhistorie. To af de tre værker behandler den periode, der populært kaldes Guldalderen, 1800-tallets første halvdel, mens Jan Møller mere bredt beskæftiger sig med Strandvejens lange linier også kronologisk. Tyngdepunktet i den sidste er dog også 1800-tallet, og omslag og titel signalerer »Guldalder«.

Bøgerne er markante vidnesbyrd om den tilnærmelse, der i de senere år er sket mellem kunst- og kulturhistorikerne. En vis mætningsgrad med moderne, eksperimenterende dansk kunst synes at være nået. Ikke mindst har man på de højere liggende steder opdaget, at den »historiske kunst« sælger flere billetter – og bøger – end nutidskunsten i 1990'ernes Danmark. Endelig kan man muligvis konstatere, at kunsthistorikerne igen er begyndt at tage deres fag alvorligt og beskæftige sig ikke blot med kunst, men også med de historiske sammenhænge = kunsthistorie.

Guldalderhistorier er en ganske vellykket syntese af ovennævnte udvikling. Indholdet er

ikke specielt banebrydende, og meget er set og skrevet før. Bogens ambition er imidlertid alene at give et kalejdoskopisk billede af Danmark, og især København, i første halvdel af 1800-tallet. Som Marianne Saabye understreger i sit instruktive forord, fokuseres bevidst på *detaljen for gennem den lille historie at få et indblik i den store helhed*. Efter endt læsning kan man så måske nok mene, at den lille historie også i nogen grad er blevet lidt tilfældig. Om en klar styring af bogens indhold og temaer er der i hvert fald ikke tale.

Værket er udgivet i anledning af den første guldalderfestival i København i september 1994. Festivalen var som bogen i høj grad kalejdoskopisk. Den varede – ikke mindst i forhold til de kræfter, der blev lagt i den – alt for kort tid. Alene af den grund er *Guldalderhistorier* vigtig, idet den fastholder nogle af de blivende værdier og det »videnskartotek«, som guldalderfestivalen repræsenterede.

De 20 nærbilleder, der i realiteten er blevet til 22 + forord, er skrevet af 23 fagfolk udi historie, litteratur, kunsthistorie, teatervidenskab, teologi og musik. Kun etnologerne glimrer ved deres fravær, men det gør de etnologiske banaliteter så da heldigvis også, hvilket må siges at være et andet lykkeligt udslag af 1990'ernes endelige opgivelse af 1960'er-romantikken.

Kort opregnet dækker bogens 22 bidrag følgende emner:

Guldaldermaleriet – Politisk-økonomisk karakteristik af perioden – Guldalderbegrebet – Landskabsmaleriets gennembrud – Land og by – Ørsted og naturbegrebet – Mæcenen Jonas Collin – Periodens kvindelige forfattere – Guldalderen mentalt – Kunstnermiljøet ved Frederiksholms kanal – Markedspladsen ved Nikolaj kirke – Den sidste enevoldskonge – Grundtvig og folkeoplysningen – Boghandel og forlag – Søren Kierkegaard og kirken – Runologen Finnur Magnússon – Weyse og selskabeligheden – Satiriske blade og folkevid – Bolig og klædedragt – Galathea's videnskabelige ekspedition – To guldaldereskæbner omkring 1850 – Opdagelsen af Jylland.

Det er naturligvis vanskeligt at fremhæve det ene bidrag for det andet. Samtlige artikler er smukt illustreret, de fleste er velskrevne, og der er mange tankevækkende og vægtige bidrag. Niels Birger Wamberg's vittige portræt af Jonas Collin understreger behovet for en egentlig biografi om denne såre mægtige mand, »Guldalderens grå eminence«. Det sam-

me gælder den fond, som Collin stod i spidsen for 1803 til 1831: »Fonden ad usus publicos«, der på mange måder var det finansielle grundlag for guldalderens kulturelle og mentale blomstring til trods for den økonomiske afmatning efter 1807, nærmest skriger på en dybtgående historisk undersøgelse. Det hører i øvrigt med til billedet af Collin og hans fond, at datidens ledercirkler var ufatteligt snævre. Det kunne være spændende at se nærmere på den snes højt intelligente, i tidens ånd universalgenier, der tegnede perioden politisk-økonomisk og kulturelt og i realiteten lagde fundamentet for det moderne Danmark, der opstod i 1800-tallets anden halvdel.

Kontrasten mellem periodens få ledere og det brede lag kommer fint til orde i Margit Mogensens lille bidrag om torvehandel, køer og brændevin i hovedstaden. Her er vi nede på jorden igen, meget bogstaveligt omkring det interessante »samliv mellem køer og mennesker i byen«. Det er historien om provinsbyen Københavns afsked med den voldomgivne middelalderby.

Med Hans Edvard Nørregård-Nielsen er vi atter oppe i de højere lag. Det er Oehlenschläger og guldalderbegrebet, Nørregård-Nielsen er ude efter. Det sidste beskrives som *malerkunstens plage*. Den muntre Constantin Hansen mente, at guldalderen var et økonomisk begreb, der refererede til mønterne i hans lomme. Selv nåede han højst kobberalderen, aldrig guldalderen og i reglen var han nærmest jernalderen, når portnøglen var lommens eneste indhold. Hans Edvard Nørregård-Nielsen har i parentes bemærket bidraget til »guldalderåret« 1994 med to værker, hvor det unævnlige begreb indgår (henholdsvis *Gyldne dage og mørke nætter* og *Kongens København, en Guldaldermosaik*).

Et godt eksempel på tidens lærde stridigheder er Iver Kjærs beretning om den uheldige runolog Finnur Magnusson. Det var Magnusson, der kom så gruelt galt afsted, da han med nationalromantikken og Saxo i bagagen tolkede klipperevnerne ved Runamo i Blekinge som en runeindskrift om den navnkundige danske konge Harald Hildetand. Man savner måske nok perspektivet her. Den lille historie om Magnusson er jo i virkeligheden en detalje i 1840'ernes oplussende nationalromantiske tvistigheder inden for historie, kunst og litteratur.

Bogens sidste bidrag med den meget ram-mende titel »Vort eget Skotland« af Hans Hertel gør – ret forgæves – opmærksom på, at Guldalderen var mere end København. Som helhed understreger de 22 guldalderhistorier den udprægede tendens til »københavneri«, når man sætter fokus på perioden 1800–1850.

I det omfang Guldalderfestivalen bliver til et

tilbagevendende fænomen, så bør også *Guldalderhistorierne* blive fulgt op, måske på en lidt mere systematisk vis, end det her er sket. Vigtige og afgørende sider af perioden savnes i nærværende værk. Det gælder f.eks. arkitekturen og arkitekturmaleriet, om man vil. Det gælder lærdomsrevolutionen fra skoleloven 1814 til Polyteknisk læreanstalt 1829, for slet ikke at tale om de lægevidenskabelige gennembrud. Dannelsesrejsen berøres nok i flere bidrag, men rejsens betydning for Danmarks intellektuelle genrejsning efterulykkerne i periodens begyndelse kunne godt have fortjent sit eget bidrag. Det økonomisk-politiske brud med den merkantilistiske tankegang til fordel for liberalismen, som netop sker mellem 1813 og 1856 for nu at sætte nogle mærkeår på, berøres overhovedet ikke. Det samme gælder industriens begyndende fremvækst med lederskikkelser som J. C. Drewsen og den malende industriteoretiker O. J. Rawert. Den sidste beteges i øvrigt temmelig fejlagtigt af Hans Hertel som havneingeniør (s. 183). Mange ting beskæftigede den alsidige Rawert sig med, men havneingeniør var han aldrig. Til gengæld kunne *Guldalderhistorier* godt have fortjent en eller to af den rejsende stripioner Rawerts 1.635 bevarede tegninger og akvareller fra perioden 1805–1847.

Det er en række travle fagfolk, der har sat hinanden stævne omkring nogle små guldalderhistorier. Det er der blevet en smuk og indimellem inspirerende bog ud af, samlet fra skrivebordsskuffens overskudslager af store og små forskninger. Indtrykket af en lidt tilfældig artikelsamling skyldes nok mest, at forfatterne ikke er blevet stillet over for en bunden opgave fra redaktionens side. Til gengæld er bogens billedside eminent velredigeret. Det er ikke så lidt af en præstation at holde styr på det store billedmateriale og forsyne hver enkelt afhandling med relevante illustrationer. At Sonnes Thorvaldsen-Frise (s. 79) er blevet spejlvendt, og Mosniers herlige portræt af storkøbmanden Constantin Brun (s. 135) har fået en meget stedmoderlig sort-hvid behandling, kan ikke forstyrre indtrykket af en fornem billedredaktion og veltillrettetlagt Guldalder-billedbog.

Hvor *Guldalderhistorier* er skrevet af fagfolk, har forfatterne til de to andre bøger, der her skal behandles, helt andre uddannelsesmæssige baggrunde. Tidligere ville man nok lidt nedladende have betegnet dem som amatørhistorikere. Men amatører er de to forfattere på ingen måde. Tværtimod har de på hver deres vis en yderst professionel tilgang til deres emne.

Erik Housteds på alle måder imponerende storværk *Fattig-Holm – Tre Guldalderskabner* er et resultat af ti års videnskabelig gransk-

ning i de primære kilder omkring kunstneren H. G. F. Holm og hans familie. Housted er bankfuldmægtig og som sådan en grundig, systematisk og forsigtig mand. Det er ikke så lidt, han har fundet frem til om H. G. F. Holms baggrund og virke, og alt er tilsyneladende kommet med om denne lidet anerkendte guldalderkunstner, som alle tror de kender, men som med Housteds værk for første gang placeres i den nationale sammenhæng, hvor han hører hjemme.

Fremstillingen er opbygget systematisk, konsekvent og overskueligt i fire hovedafsnit:

1. Tiden indtil 1816, hvor faderen (Jens Holm 1776–1859) og farbroderen (guldsmeden Michael Holm 1774–1860) præsenteres med deres herrnhutiske baggrund og kunstneriske virke i Christiansfeld og Berlin.
2. Tiden 1816–1827 er fremgangsperioden for den i København etablerede kobberstikker Jens Holm, der i løbet af perioden indleder et kunstnerisk samarbejde med sønnen Heinrich Gustav Ferdinand Holm, bogens hovedperson, der blev født 1803.
3. Tiden 1828–1852, en lang tragisk historie om sygdom, ulykker og elendig økonomi blandet med kunstnerisk flid. H. G. F. Holm blev til Fattig-Holm. Det var perioden, hvor de fleste københavnere og omegnsprospekter blev skabt.
4. Tiden 1853–1861, en periode der begynder med hustruens koleradød og en brand, hvor Holm mister alt, inklusive sit livsværk af tegninger. Dernæst en vis kunstnerisk opblomstring for så at ende i sygdom, død og børnenes tragiske skæbner.

Bogen slutter med oversigt over kopier og forfalskninger samt et 50 sider stort og grundigt katalog over Holms arbejder.

Housted er en forsigtig mand, så man kan være forvisset om, at alt er undersøgt til den mindste detalje. Her er ikke noget med at springe over, hvor gærden er lavest, og Housted tager hellere ti forbehold med moderate biord end at fremsætte udokumenterede påstande. Ved farbroderen Michael Holms fallit med sin fuldstændigt overbelånte guldsmedvirksomhed i Christiansfeld slår Housted således fast (s. 30), at han var *næppe nogen god økonom*. Tilsvarende lyder det om en af H. G. F. Holms uheldige døtre, der i årene efter hans død fik elleve domme for løsgænger og tyverier, at hun *førte en noget omflakkende tilværelse* (s. 360).

Den store bogs svaghed er tendensen til at gå med både livrem og seler. Men når det er sagt, skal det samtidig slås fast, at Housted har gennemført et stykke enestående og imponerende forskningsarbejde omkring den vel-

kendte, men også ringeagtede guldalderkunstner Fattig-Holm.

Det var Thorvaldsens kammertjener C. F. Wilckens, der gav H. G. F. Holm tilnavnet Fattig-Holm i sin ofte citerede beskrivelse af billedhuggerens omgangskreds i guldalderens København. Og Housted har taget tilnavnet til sig i titlen på sin biografi over kunstneren. Umiddelbart tænder det advarselslampen, når et negativt ladet øgenavn – godt nok fra samtiden – nu lanceres som kunstnernavn på en seriøs biografi. Men titlen er valgt. For det første er det en god salgstitel. For det andet – og vigtigst – så sammenfatter tilnavnet udmærket ikke blot H. G. F. Holms egen tragiske skæbne, men også hans børns samt faderens og farbroderens skæbner.

Dertil kommer, at Housted er loyal og omhyggelig i sin beskrivelse af den ulykkelige hovedperson. H. G. F. Holm havde utvivlsomt et kunstnerisk talent, men chancen på Akademiet fik han aldrig, endsiges muligheden for på dannelsesrejsen at afprøve sit talent. Han kom nok af ret gode kår, men formuen blev formøbet. Moderen, Fattig-Holm selv, hans søn og flere af hans døtre led af en ikke nærmere definerbar sindssyge et sted mellem skizofreni og sløvsind (tre af H. G. F.s voksne børn døde på St. Hans Hospital). Hans kone døde som nævnt under koleraepidemien i 1853. Faderen Jens Holm døde blind, uarbejdsdygtig og fattig i 1859, og selv døde han af tuberkulose 58 år gammel i 1861. Han efterlod sig intet af værdi og blev begravet på »et navnløst gravsted« på Assistens Kirkegård.

H. G. F. Holm kaldte sig selv kunstner, bl.a. i sine bønsskrifter og naive digte til tidens skønånder (s. 163–165). Housted fremhæver i sin velovervejede sammenfatning (s. 360–362), at skønt vi rimeligt nok bør betegne Fattig-Holm som kunstner, så *er det ikke som sådan hans fortjenester skal vurderes*. Hans betydning ligger som topografisk iagttagelse og arkitekturtegner. Hans præcise, men også af og til forskønnede tegninger fra guldaldertiden er umistelige vidnesbyrd om hovedstaden og dens omgivelser i den periode, der ligger umiddelbart før fotografiets gennembrud. Som sådan er H. G. F. Holm en helt uomgængelig registrator af guldalderens København. Identifikation er nøgleordet, og så gør det mindre, at Housteds stil er lidt tør og humorforladt, men grundig og detaljeret indtil den mindste enkelthed. Helt uden humor er bogen dog ikke. Da Holm en gang viste et udkast til en bekendt, undrede denne sig over nogle underlige figurer i forgrunden. Holm kiggede nærmere på billedet og mumlede undskyldende *Nå – det er mine fødder, som er komne med* (s. 317). Jo, det var en mand, der gik i detaljen.

Housted og Holm er på mange områder

åndsbeslægtede. Den lidt tørre, ikke alt for morsomme, men detaljerede og omhyggelige registrering af København og omegn i Gulddalder-tiden blev gennemført af Holm for 150 år siden. Husted har med sin store biografi sat Holm et grundigt, præcist og værdigt mindesmærke.

Som Husted omgås også Jan Møller sit emne professionelt. Men modsat Husted er der her tale om ren overflade. Jan Møller er professionel historiemager. Dygtig er han til at afskrive flittige Strandvejshistorikeres værker, og det er jo på sin vis også professionelt.

Strandvejens Fiskerlejer kalder Jan Møller sin bog. En temmelig misvisende titel al den stund, at højst en fjerdedel af værket handler om de ni fiskerlejer mellem København og Helsingør. Undertitlen er i så henseende mere dækkende: *Træk af Øresundskystens kulturhistorie*.

I bogen gennemgår – eller rettere gennemløber – Jan Møller den 40 km lange vejstrækning mellem København og Helsingør med hovedvægt på 1800-tallets historie om den danske Riviera. De strukturer, landsteder og emner, der behandles, er dikteret af den tidligere udforskning af Strandvejen, hvad enten der er tale om storværker som Eiler Nystrøms *Fra Nordsjællands Øresundskyst* (1938) og Gunnar Sandfelds *Søllerød – som det var engang* (1972/1980) eller specialartikler i de righoldige lokalhistoriske årbøger fra området. Jan Møller kender de fleste, udnytter en del, citerer nogle og glemmer andre. Det er historikernes møjsommelige arbejder, der her bliver formidlet.

I snart 30 år har Jan Møller udnyttet, hvad andre har udforsket. Mange bøger er det blevet til siden slutningen af 1960'erne, men endnu savnes det selvstændige værk, der er baseret på eget arbejde med såvel det primære kildemateriale som en personlig holdning til den historie, der gengives.

Det er meget muligt, at historikerne ikke sprøjter ud med to-tre bøger årligt, men til gengæld laver vi i reglen vores egen grundforskning. Det triste ved unødvendige bøger som denne er, at de blokerer for seriøse undersøgelser af emnet. Bogen om Strandvejens fiskerlejer er nemlig endnu ikke skrevet. Fiskerne ved Øresund er et vigtigt kapitel af Danmarkshistorien, der i høj grad savner en dybtgående og seriøs undersøgelse.

Smuk er indpakningen på de tre bøger, mange og flotte farveillustrationer, lækkert design og fornem tilrettelægning. Men indholdet er en lidt blandet landhandel, og kun Hustedes værk om Fattig-Holm kommer virkelig i dybden med sit emne, nogen gange så dybt, at der er lang vej tilbage til den overflade, de to andre

værker mere eller mindre udtalt repræsenterer.

Niels Peter Stilling

Øvrige anmeldelser

Nick Nyland: Skørbug, beskøjter og skibskirurger. Træk af søfartsmedicinens historie. Fiskeri- og Søfartsmuseets maritime skrifter 22, 1994. 96 s., 175 kr.

Læge Nick Nyland har skrevet en bog med træk af søfartsmedicinens historie. Han har trukket på den sparsomme danske og den noget mere omfattende tyske litteratur om emnet, og hans agt har været at beskrive forholdsregler mod og behandling af fejlnæring, sygdomme og ulykker i sejskibsperioden fra 1300 til 1900.

Bogens første halvdel, som især handler om de ældre tider, er ikke særlig tilfredsstillende. Der er for mange hurtige generaliseringer, for mange af de dramatiske »gode« historier og for mange oplysninger, hvis kronologiske placering er usikker. De forholdsvis mange gentagelser er heller ikke nødvendige i en bog, hvis tekstmængde er let at overskue.

Anden halvdel af den rigt illustrerede bog er der mere kød på. Forfatteren er tydeligvis mere på hjemmebane, når han beskriver behandlingen af syge søfolk og fiskernes arbejdsvilkår. Vægten er her lagt på de seneste hundrede år på Vesterhavet. Man får god besked om traditionelle og helt moderne redningsmidler, medicinkister, genoplivningsmetoder og redningsskibe med videre – samt en indgående beskrivelse af fiskernes farlige og stressede arbejdsmiljø i dag.

Bogen er et behjertet, men lidt overfladisk forsøg på at give en bred dansk fremstilling af søfartsmedicinens historie. Næste forsøg bør gøres i snævert samarbejde mellem en læge og en historiker.

Erik Gøbel

Henning Hall: Mammon og magt i Slotstets skygge. Randers Amts Historiske Samfund 1994, 240 s., 320 kr.

I det reklamemateriale, som Randers Amts Historiske Samfund har udsendt i forbindelse med udgivelsen af sognepræst og forfatter Henning Halls nyeste bog *Mammon og magt i Slottets skygge*, kaldes bogen en rigt illustreret og statelig udstyret bog om mennesker og be-

givenheder i Christian 4s Randers – og det er i sandhed ved første gennembladrning en rigt udstyret publikation, stort format (21,5 × 29 cm), et væld af billeder, mange af dem i 4-farvetryk, glittet papir og et til tider dramatisk grafisk layout, indbinding i stift lærredsbånd og blå og med sølvtryk. Der er, som det fremgår, tydeligvis ikke sparet på udstyret i denne luksuriøse bog, der er muliggjort ved en meget generøs økonomisk støtte fra adskillige fonds. Så vidt så godt. Det er naturligvis altid en glæde at konstatere, at sparekasser, banker, fonde og Randers kommune er villige til at kaste penge ind i historiske publikationer, så de kan sælges til rimelige priser, men Henning Halls bog er desværre et godt eksempel på, at så mange fine illustrationer som muligt, så lækkert et udstyr som muligt og så fikst og smart et layout som muligt ikke automatisk giver et tilfredsstillende resultat.

Det skal straks konstateres, at anmelderen ikke her sigter til Henning Halls tekst. Den gyselige og poppede titel: *Mammon og magt i Slottets skygge* (hvorfor i alverden kunne bogen ikke simpelthen hedde »Randers i Christian 4's dage«?), er et desværre alt for almindeligt knæfald for boulevardpressens stil, og det kunne umiddelbart forlede til at tro, at Henning Hall har skrevet en letbetet og useriøs bog. Men dette er slet ikke tilfældet. Henning Hall har skrevet en byhistorie, hvori de økonomiske og sociale betingelser for byens udvikling i Christian 4's tidsalder er ledetråden. Teksten er spækket med gode historier om et bredt udsnit af det randrusianske borgerskab, købmændene, håndværkerne, borgmestre, rådmænd, sognepræster og så videre, og der er i bogen mange fine portrætter af byens matadorer, blandt andet af købmanden og borgmesteren Jesper Lauritzens forbløffende karriere fra små kår over ridefoged til rådmænd og borgmester i Randers. Det er virkelig spændende læsning – en Troels-Lund i moderniseret udgave, men vigtigst af alt er, at Halls fortællekunst hele vejen igennem bygger på et meget imponerende og meget grundigt kendskab til det primære kildemateriale. De mange gode noter til hvert enkelt kapitel afslører, at forfatteren henter sine mange oplysninger direkte ud af tingbøger, rådstueprotokoller, byfogedarkivet for Randers og meget andet primært kildemateriale fra især Landsarkivet i Viborg. Henning Hall demonstrerer et imponerende kendskab til det ikke-publicerede kildemateriale til Randers bys historie, han kender sine arkivpakker og formår meget ofte at lokke en god og spændende personhistorie ud af materialet. Det er her, styrken i Halls arbejde ligger. Han har ikke villet nøjes med oplag i Kancelliets Brevbøger (som i øvrigt

bruges flittigt af forfatteren) og lignende steder, men har sat sig det tidskrævende og prisværdige mål at udforske dele af det arkivalske materiale til Randers' historie på første hånd.

Naturligvis bruger han tillige i rigt mål en række trykte kilder, blandt andet lensmanden Eske Brocks berømte dagbøger, hvori der er mange interessante oplysninger om Randers (Brock var lensmand på Dronningborg Slot fra 1596 til 1625). Hvorfor han konstant kalder Eske Brocks berømte kors, med hvilke han markerede graden af sin beruselse ved festlige lejligheder, for »kryds«, må stå hen i det uvisse (side 47), og hvorfor han lader Eske Brocks hustru, Christence Viffert, *miste sin elskede husbond ... og* (i forbindelse med Kejserkrigens ulykker) *tillige med andre af byens indbyggere tage flugten til Skåne og Sjælland* (side 130), er heller ikke sådan at gennemskue. Fru Christence døde før sin mand og før Kejserkrigen, nemlig i 1624. Men dette er naturligvis i småtingsafdelingen.

Langt værre er den »sovs« af meningsløse billeder, farvegrafik, årstalsvignetter og meget andet ragelse, der desværre – og katastrofalt – forstyrrer læsningen af den gode, velskrevne og lodige tekst. Henning Hall (forordet røber, at han også er grafisk tilrettelægger) ligger i den grad under for tidens ulykkelige trang til at overillustrere sin tekst. Det ser dyrt og smart ud ved første øjekast, men man bliver hurtigt grundigt træt af denne ugebladsfacon. Hvor er det misforstået, at man i jagten på en bred læserskare i dagens Danmark føler sig fristet til at indsætte en masse ligegyldige og dårlige billeder. Det er TV-alderens svøbe, et tidens onde, som der ikke kan advares nok imod. Halls bog er et skræmmende eksempel på genren. Billeder skal kun indsættes, når de kan udbygge eller udbyde teksten, ikke som fyld. Mange af bogens illustrationer er helt malplacerede i såvel tema som tid og er et uendeligt tyndt påskud for at få nogle billeder med i teksten – ja ind imellem nærmer det sig det rene pjat. Billeder af middelalderbyen Brügge (side 8), Visby på Gotland (i teksten nævnes det, at et par købmænd fra Randers handlede på Gotland, og straks udløser det to billeder side 120) og så videre og så videre, eksemplerne er utallige.

Direkte komisk bliver det side 198, hvor Hall i en notits nævner krigens skamhugst af skovene, og straks illustrerer det med to billeder af træer! Men der er desværre ikke blot masser af direkte meningsløse billeder i teksten (anbragt efter TV-devisen: er der foregået et bankrøveri, så viser vi et billede af en bankfilial udefra!), men der er tillige masser af fototeknisk dårlige billeder. Mange af de værste er taget af forfatteren selv, og flere af dem er

direkte uskarpe, endog flere helsidesbilleder (se f.eks. side 183, 200 og 215). Når man nu har satset så mange penge på et flot udstyr, hvorfor i alverden være så ukritisk i billedvalget, og hvorfor i alverden bruge amatør billeder af forfatteren selv? Det er helt uforklarligt og vidner om en slap redaktion. Forskellen mellem Halls billeder og en professionel fotografs kommer lysende klart frem i bogen, der da gudskelov også har billeder af den dygtige fotograf Kirsten Nijkamp. Hvilken verden til forskel!

Billedvalget i bogen er sjuksket, uens og mærkelig ukritisk, og hvor er det synd for den udmærkede tekst. Randers Amts Historiske Samfund har tidligere udgivet meget smukke bøger med en gennemtænkt linie i fotografierne, f.eks. bogen om Rosenholm (1991), hvor stort set alle billeder var taget af den professionelle Kirsten Nijkamp. Ved siden af mange af billederne er farverne og grafikken i bogen sine steder gyselige. Et kapitel om sven-skernes brandskatning af Randers (side 181) illustreres med grimme orange flammer, og de mange – ofte umotiverede – årstalsvignetter (1642 malede Rembrandt Nattevagten, og lignende af samme store vigtighed for Randers' historie!) er holdt i skrappe og grimme farver.

Det er ærgerligt, at denne særdeles udmærkede bog om dagligdagen i Randers på Christian 4s tid er blevet så uprofessionelt og poppet illustreret. Det er synd for læseren, der forstyrres og irriteres på trods af tekstens høje niveau. Måtte dette være en advarsel til alle forlag og Historiske Samfund, der vil producere populærvidenskabelig historisk litteratur. Ansæt en stærk og professionel redaktør, der tør skelne skidt fra kanel, og som tør kræve få, men gode billeder. Det skal nok i det lange løb vise sig at være de mange fondspenge værd!

Hans Bjørn

Kirsten Borg: Korsør fæstning, Korsør Bibliotek 1994, 75 s.

Langt de fleste danskere har været i Korsør, men det er sikkert de færreste, der kender andet end færgelejerne og stationsbygningen. Det er synd, for byen har meget mere at byde på – fæstningsområdet, ikke mindst. Her ligger – foruden nogle huse fra omkring 1800 – et af landets få velbevarede borgtårne fra middelalderen samt en imponerende kornmagasinbygning fra begyndelsen af 1600-tallet.

Korsør-egnen har haft en broget historie, fremgår det af den kyndige lokalhistoriker Kirsten Borgs fremstilling. Den ældste befæstning og bymæssige bebyggelse lå i Tårnborghøst for Korsør nord. Her er besejlingsforhol-

dene imidlertid ikke særligt gode. Kirsten Borg betragter derfor opfindelsen og udbredelsen af de dybtgående kogger som den væsentligste årsag til, at kongen omkring 1300 byggede et tårn ude ved kysten – *nærmest ... som en slags ventesal for ham selv og for de riddere, der skulle møde ved danehoffet* i Nyborg. Hun mener tilsyneladende også, at Tårnborghøst syngede hen relativt kort tid derefter. Det skal bestemt ikke afvises, at udviklingen inden for søfarten kan have spillet en vigtig rolle, men forholdene har nok været mere komplicerede end som så. I alt fald viser den nyeste forskning, at Tårnborghøst var et driftigt handelssted til langt op i 1300-tallet, og at borgen så sent som 1378 var ramme for vigtige politiske forhandlinger (jvf. Nationalmuseets Arbejdsmark 1994, især s. 187 og 192).

Korsør slot var lensmandsbolig frem til 1605. Men først i 1659 fik byen en egentlig fæstning; svenskerne etablerede den ved hjælp af dansk arbejdskraft. Fæstningen kom dog aldrig siden til at spille nogen større militær rolle, og bemandingen var som oftest meget svag. Dette skal forstås i dobbelt betydning, for i et brev fra 1762 beskrev kommandanten sin besætning som *nogle og 40 ... gamle og uduelig Evalider*. Udover soldaterne var der i visse perioder en del straffefanger (såkaldte fæstningsslaver) på stedet.

I 1764 blev fæstningen sat til salg. Køberen var byens selvbevidste storkøbmand Rasmus Langeland, der indrettede skibsværft på en del af området. Langeland var en mand med mange engagementer uden for de hjemlige farvande. Et af skibene fra værftet blev da også i en årrække brugt til sælfangst ved Grønland. Men Langelands imperium sank i grus, og efter hans fallit kom fæstningen på ny i kronens eje. Først i 1856 ophørte den militære anvendelse. Siden har bygningerne bl.a. tjent som lager og vandrerrhjem, og i dag har byens museum og arkiv til huse her.

Administrationen af fæstningsområdet har sat sig spor i mange arkivalier – ikke mindst de militære. Kirsten Borg har foretaget en stor og systematisk indsamling af oplysninger fra Det kgl. ingeniørkorps' arkiv, og de fremlægges – sammen med enkelte andre kilder – i et bilag, der fylder næsten halvdelen af bogen. Det er et materiale, som har stor værdi for andre, der beskæftiger sig med byens historie.

Derimod er selve fremstillingen visse steder lidt problematisk. Bogen henvender sig primært til et lokalt publikum, så det er i orden, at byens gadenavne forudsættes bekendt. Det er mere betænkeligt, at der mangler en præcis forklaring på nogle af de centrale begreber som f.eks. fæstningsslaver (det er jo et ord, der let kan misforstås). Endelig måtte visse emner gerne have været belyst lidt bredere; således

ville det have været nyttigt med en kort omtale af lensmandens mange opgaver.

Bogen er velillustreret og indeholder bl.a. gode gengivelser af flere kort og tegninger fra 1700-tallet.

Jørgen Mikkelsen

Jette Mackintosh: Danskere i Midtvesten. Elk Horn-Kimballton bosættelsen 1870–1925. Københavns Universitet, Institut for økonomisk historie, publikation nr. 22. Akademisk Forlag 1994, 222 s., 228 kr.

I 1971 udkom Kristian Hvidts disputats om masseudvandringen til Amerika. Den byggede på et meget stort statistisk materiale udarbejdet på baggrund af danske kilder. Disputatsen betød, at der kom gang i den danske udvandringsforskning. Men disputatsen blev ikke bare igangsætter, den blev også meget bestemmende for, hvilken retning forskningen kom til at tage.

I de følgende år diskuterede man først og fremmest antallet af udvandrere, hvor udvandrerne kom fra, motiverne til at udvandre, rejseruter og lignende emner fra den hjemlige side af udvandringen, og det skete næsten udelukkende på baggrund af kvantitative opgørelser.

Hvordan det egentlig gik med de danske udvandrere efter ankomsten til det nye hjemland, blev derimod kun overfladisk behandlet. Først i det seneste årti er der for alvor blevet forsket i de danske emigranternes videre skæbne.

Denne bog er et led i den begyndende udforskning af dansk-amerikanernes liv på den anden side af Atlanten. Jette Mackintosh har valgt at se på danskerne i de to små nabobyer Elk Horn og Kimballton i staten Iowa. Området husede den største koncentration af danskere i Amerika. I 1910 udgjorde danskerne og deres børn således over 90% af beboerne i de to byer. Specielt for det undersøgte område var det også, at grundtvigianere og indremissionske bosatte sig i hver sin by. Det har givet god mulighed for at sammenligne de to gruppers forhold, hvilket forfatteren da også udnytter fuldt ud.

Jette Mackintosh følger i høj grad udvandringsforskningens tradition med kvantitative undersøgelser, idet hun bruger de meget informationsrige amerikanske folketællinger som den absolutte hovedkilde. Der er dog også gjort brug af andre kilder, bl.a. kirkebøgerne og den lokale avis.

Forfatteren har ved hjælp af ovennævnte kilder forsøgt at give en karakteristik af et

dansk immigrantsamfund i Amerika. Det sker primært ved hjælp af grafer, kurver, procentudregninger og anden statistik. Der er udført et enormt arbejde ved gennemgangen af kilde-materialet, og det har givet sig udslag i en overvældende mængde delresultater.

De spørgsmål, forfatteren har stillet til kilde-materialet, har i hovedsagen været præget af ønsket om at eftervise tidligere fremførte antagelser om immigranternes forhold i Amerika på et statistisk grundlag, og det er i vid udstrækning lykkedes. Derimod er der ikke mange nye eller banebrydende resultater i undersøgelsen. At forfatteren f.eks. statistisk kan påvise, at de indremissionske kvinder fødte flere børn end de grundtvigianske sindede medsøstre, kan vist ikke overraske. Ligeledes er det næppe en nyhed, at de, der tjente mest og havde fast ejendom, var mest bofaste.

Undersøgelsens største mangel er imidlertid, at forfatteren ikke diskuterer repræsentativiteten af den undersøgte gruppe danskere. Kan der overhovedet drages paralleller fra den største koncentration af danskere i Amerika til alle de øvrige danskere, som spredte sig ud over kontinentet? Så længe denne diskussion mangler, er det nok vanskeligt at bruge bogen til mere end en statistisk beskrivelse af en konkret gruppe danske immigranter i Amerika.

Bogen er en lettere omarbejdet Ph.D.-afhandling fra Institut for økonomisk Historie på Københavns Universitet, og den bærer da også tydeligt præg af at være skrevet som en opgave og ikke som formidling af forskningsresultater. Bogen er meget tung og »kantet« at læse, og da den på layout-siden mildt sagt ikke er ophidsende, er det ikke en bog, der vil appellere til nogen bred læserskare.

Man kunne ønske, at Jette Mackintosh havde fået lejlighed til at formidle det meget store forskningsmateriale på en mere »folkelig« måde. Var det blevet kombineret med et videre udsyn til de øvrige danskeres forhold i Midtvesten, er der ingen tvivl om, at det havde gjort bogen meget interessant for almindeligt historisk interesserede.

Holger Dyrbye

Jørgen Assens, Anette Eklund Hansen, Bjarne Bo Jensen og Margaret Nielsen: De slukkede vores tørst – og gjorde livet lidt rødere. Bryggeriarbejdernes forbund DBBMF 1898–1990, Restaurations- og Bryggeriarbejdernes Forbund, Skive 1993. 203 s.

Bogen om Bryggeriarbejdernes forbund omhandler en vigtig side af dansk arbejderbevæ-

gelse og dansk industris historie. Bogens store fortjeneste er kombinationen af faglig virksomhed og beskrivelse af brygningen i de danske bryggerier i perioden fra håndværksbryggerierne til den egentlige industrielle ølbrygning og de deraf følgende fundamentale ændringer i arbejdsforholdene. Vi får indsigt i de meget patriarkalske forhold på 'Carlsberg' allerede i 1880'erne, hvor arbejderne ganske enkelt boede sammen på virksomheden og ikke måtte forlade den uden tilladelse. En pudsig detalje er, det at det afbildede arbejdsreglement er underskrevet af J. C. Jacobsen den 1. juli 1887 – dvs. to måneder efter hans død den 30. april 1887!

Den første fagorganisering sker i 1897 under ledelse af bryggeriarbejder Carl Hansen. Først var det kun de mandlige bryggeriarbejdere, der organiserede sig, men i 1903 fulgte kvinderne med. Med det industrielle fremstillede øls popularitet forbedredes bryggeriarbejdernes forhandlingsposition, men kun ved en systematisk og konsekvent fagforeningsindsats, som er dokumenteret i bogen, blev en forbedring af arbejderne løn og arbejdsforhold mulig.

Særlig interessant er beskrivelsen af arbejdsforholdene på bryggeriet Stjærnen, arbejderbevægelsens eget kooperative bryggeri. I sin glansperiode i 1930'erne gav bryggeriet sin arbejderstab bedre løn og arbejdsforhold og var dermed med til at sætte en højere standard i den øvrige bryggeribranche. Midlet var en ideologisk lancering af Stjerneøllet som arbejderne eget øl, brygget på acceptable vilkår og til glæde for den danske arbejderbevægelse. I bestyrelsen for Stjærnen sad netop Bryggeriarbejdernes formand Carl Hansen. Det fremgår dog ikke, hvorfor Stjernebryggeriet ikke klarede sig i længden. Var arbejdsforholdene for gode, eller smagte Stjerne-ideologien ikke godt nok i forhold til de 'kapitalistiske' ølsorter?

Et par centrale afsnit til sidst omhandler 1980'ernes store arbejdskonflikter i forbindelse med de seneste store produktionsomlægninger på bryggerierne. Læseren fornemmer, at heri ligger bogens egentlige ærinde: Bogen er et dokument, som skal stadfæste og bestyrke forordets konklusioner om bryggeriarbejdernes fagforeningsvirksomhed: 'De har opbygget en styrkeposition over for arbejdsgiverne, og på den måde har de tilkæmpet sig respekt og væsentlige resultater. Baggrunden for deres styrke var en fælles faglig stolthed og identitet, som har været helt usædvanlig for en gruppe ufaglærte arbejdere'.

Bogen munder ud i en beskrivelse af, hvordan den moderne bryggeriarbejder nu kan nøjes med at sidde og kigge på sin maskine, fjernt fra tidligere tiders tunge, sure og støjende slid,

men samtidig også helt isoleret fra arbejds- og fagforeningskammeraternes fællesskab.

En egentlig problematisering af fagforeningens (og partiets) nye rolle, muligheder og problemer i det (post/moderne samfund blandt den nye tids arbejdere er dog skuffende fraværende.

Sidsel Eriksen

Bent Andersen, Jens Møllerup og Gunnar Kjær Mortensen: En dråbe i havet. Langeland under den 2. verdenskrig. Rudkøbing byhistoriske Arkiv 1994, 487 s., 300 kr.

I de forløbne fem år har der landet over været utallige udstillinger, foredrag, avis- og tidskriftartikler, radio- og TV-udsendelser m.v. i forbindelse med markeringen af diverse 50-års mindedage fra besættelsestiden. Bogen her er således affødt af arbejdet med en lokal plancheudstilling i 1989/90, der skulle markere 50-årsdagen for den tyske besættelse af Danmark. Udstillingen resulterede i en lang række henvendelser fra folk, der kunne berette om dagliglivet og særlige begivenheder på Langeland under 2. Verdenskrig. De tre forfattere besluttede på denne baggrund at skrive en samlet beretning herom.

Den tidsmæssige ramme for bogen er den 2. Verdenskrig, d.v.s. fra september 1939 til efteråret 1945. Geografisk har forfatterne holdt sig til de tre langlandske kommuner med tilgrænsende farvande.

Bogens to første kapitler omhandler hhv. tiden fra september 1939 til den 9. april 1940 og selve besættelsen af Langeland og Danmark. De efterfølgende seks kapitler behandler hvert et særskilt emne: Tyskerne på Langeland, krigen i luften, krigen til søs, dagliglivet, politiske forhold og endelig modstandsbevægelsen. De sidste tre kapitler omhandler kapitulationen og krigsafslutningen: Befrielsen, krigsfanger og flygtninge samt retsopgøret. Der er et kortfattet resumé på dansk og engelsk samt noter og personregister bagerst i bogen.

Generelt kommer forfatterne godt og grundigt rundt i de enkelte tematiske afsnit. Hvilke emner, der behandles, er i nogen grad styret af hvilke kilder, der har været til rådighed. I det store og hele får læseren dog et ret dækkende billede af dagliglivet og af markante begivenheder på Langeland og nærmeste omegn. Der er flere overraskende og spændende detaljer fra den mørklagte periode, herunder episoder af landshistorisk interesse. F.eks. er der en ganske god beskrivelse af minebevogtningen fra september 1939 til april 1940.

Bortset fra deres navne præsenteres de tre

forfattere ikke yderligere. Bogens opbygning samt den anvendte noteteknik afslører imidlertid, at de ikke er faghistorikere. Endvidere afslører emnevalg og sprogbehandlingen i de enkelte kapitler, at i hvert fald den ene, Jens Møllerup, tilhører en generation, der har oplevet besættelsestiden. Derimod tvivler jeg på, at det samme gør sig gældende for de to øvrige. Umiddelbart er der altså tale om et forfatter-team, der, drevet af en fælles lokalhistorisk interesse, har fundet sammen på tværs af fag og alder og sat sig for at skrive denne bog. Lysten har drevet værket, og det er ikke den værste drivkraft.

Desværre har den manglende faghistoriske viden medført visse generelle mangler ved bogen, som med enkle midler kunne have været undgået. I en tid, hvor tekster skrives, redigeres og sættes ved hjælp af pc'er, er det en enkel manøvre at skabe et sted- og emneregister. Det ville gøre bogen mere anvendelig som opslagsværk og samtidigt gøre det unødvendigt at have det utal af henvisninger frem og tilbage undervejs i bogen, som det nu er tilfældet. En så almindelig og simpel hjælp som en litteraturliste og kildeoversigt er ligeledes udeladt!

Nu er bogen først og fremmest skrevet for lokalbefolkningen på Langeland, men den burde også kunne bruges af andre. Derfor ville det have været en stor hjælp, hvis der et sted i bogen havde været et geodætisk oversigtskort i f.eks. 1:200.000 eller, endnu bedre, et fold-udkort i 1:100.000. De større byer kender de fleste, men mere »eksotiske« stednavne såsom Nebbe, Snøde Øre, Fæbæk, Fodslette, Bammeskov, Kulepile, Peløkke og et utal af -bøller er ukendte for de fleste.

Der er nogle udmærkede kortskitser undervejs i bogen, bl.a. med markeringer af nedstyrtede fly, nedkastede bomber m.m. Disse kort er imidlertid ikke udstyret med målestoksforhold, hvilket gør det vanskeligt at bedømme afstande m.v.

I forbindelse med omtalen af enkeltpersoner, der f.eks. spillede en betydningsfuld rolle, gives der hele levnedskildringer. Disse biografiske oplysninger har selvfølgelig en lokal interesse, men de burde være skrevet med andre (mindre) typer end resten af teksten. Som de fremtræder i bogen, virker de som bremseklodser i teksten, og de gør i flere tilfælde, at man som læser taber tråden. Oplysningerne burde i stedet have stået som billedtekster til portrætfotoet af den enkelte person eller været af finde i en note.

Noteapparatet afslører som nævnt forfatterne som lægfolk. Brugen af noter virker tilfældig i flere afsnit, og i enkelte kapitler er der blot tale om en summarisk kildeangivelse. Hele kapitel 11, som omhandler retsopgøret, er

det lykkedes at skrive uden én eneste note! Andre steder resulterer en manglende noteteknik og kildekritik i fejlagtige oplysninger. F.eks. gengives der s. 312 et citat af modstandslederen Toldstrups vurdering af begivenhederne den 29. august 1943. Citatet er ifølge den tilhørende note fra Jørgen Hæstrups »Hemmelig Alliance« bd. 1. Nu er denne henvisning noget upræcis, men den ihærdige læser vil kunne finde frem til citatet s. 25 i nævnte bog. Men Hæstrup har selv citeret Toldstrups bog »Uden kamp ingen sejr«. Ifølge Hæstrups note står citatet s. 43-44, men det passer ikke! Det er måske årsagen til, at forfatteren, i dette tilfælde Jens Møllerup, ikke har kontrolleret citatet yderligere. Men den endnu mere ihærdige anmelder kan oplyse, at citatet findes i Toldstrups bog s. 36-37, og at Hæstrups citat er hæftet med fejl, idet tre ord helt er udeladt!

En hel del af de spørgsmål, som forbliver ubesvarede i bogen, kunne de tre forfattere have fundet svaret på i nogle af de gængse værker og kildesamlinger vedrørende besættelsestiden. Flere af spørgsmålene kunne endda være besvaret ved hjælp af de værker, som forfatterne rent faktiske har benyttet. F.eks. er det forkert at hævde, som det sker s. 85, at RAF bombede landmål fra krigens start. På s. 28-29 i »Vestallierede luftangreb i Danmark under 2. Verdenskrig« står der, at dette ikke skete før i marts 1940 og da i meget begrænset omfang. I samme værk vil man finde en omtale af Western Air Plan 11 med kodenavnet »Razzle«, hvilket opklarer spørgsmålet om skove og markafgrøder som mål for brandbomber s. 129.

Foruden de næsten uundgåelige »tyrkfejl« er bogen imidlertid meget læseværdig. Da de tre forfattere har delt skrivearbejdet imellem sig, er det muligt at se, hvem der har skrevet det enkelte kapitel. Jens Møllerup adskiller sig fra de to andre ved at skrive på en let, ubesværet og spændende måde. Det ses da også af noterne, at han er en erfaren skribent. Det er således en ren fornøjelse at læse kapitlet om dagliglivet (kap. 6), selv om de yngre generationer af læsere nok vil studse over begreber som »cinders« og »sugegasanlæg«, der ikke forklares nærmere. De to andre forfattere, Bent Andersen og Gunnar Kjær Mortensen, skriver i en mere knudret stil, med lange citater in extenso, og i flere tilfælde har de svært ved at skille det væsentlige fra det mindre vigtige. De drukner af og til i detaljer i en iver for at få tømt deres kilder for oplysninger. Det er en velkendt fælde, man nemt falder i, hvis man er dybt involveret i det, man skriver om. Et tilbagelænet overblik inden den endelige færdiggørelse ville her have strammet teksten op til gavn for læseværdigheden. Generelt ville en

yderligere gennemskrivning af manuskriptet have pyntet på flere af afsnittene.

Forfatterne skriver i deres forord, at de er klar over, at nogle læsere vil finde bogen mangelfuld og behæftet med fejl, men de citerer en pastor Erh. Quistgaard for at have udtalt: »Mange kunne have gjort det bedre; alle kunne have gjort det anderledes, men sådan har vi nu gjort det, og hvis vi ikke havde gjort det, var det måske aldrig blevet gjort.« Det er netop den balance, der skal findes i alle lokalhistoriske udgivelser. Man skal ikke vente for længe i et forsøg på at lave det perfekte. Oftest bør man bare gå i gang med opgaven, men meget gerne med råd og vejledning fra en lokal faghistoriker.

De fleste mennesker er interesseret i historie, især den lokale historie, og mange bruger en god del af deres fritid på at studere den, men det er de færreste, der vover springet til at skrive om den. Det har de tre forfattere gjort med stort held. Hermed har Langeland fået sin lokale besættelsestidshistorie behandlet i et næsten 500 siders stort værk, med mange illustrationer – og det er lysten, der har drevet værket!

Frank Weber

Ole Bergh: Aalborg Politi under besættelsen. Research: Erik Lottrup. Udg. af Aalborg Politis Seniorklub 1994. Distribution: Aalborg Universitetsforlag. 95 s., 160 kr.

I de senere år er adskillige væsentlige datoer i besættelsestidens historie blevet markeret, med 50-året for besættelsen 9. april 1940 og 50-året for augustoprøret 1943 som de væsentligste frem mod 1995, hvor det endelige 50-årsjubilæum falder på befrielsesdagen, den 5. maj. Til rækken af 50-årsmarkeringer af mere eller mindre glædelig art følger sig 50-året for den september 1944, da det danske politi blev taget af tyskerne.

Den 19. september 1944 overfaldt og internerede Gestapo og Værnemagten det danske politi. Ca. 7.000 mand undslap, mens 2.000 politifolk blev taget og ført til koncentrationslejre i Tyskland. 111 politifolk fra Aalborg og Nørresundby var blandt de deporterede. Seks af de deporterede omkom i lejrene.

Begivenheden og det dertil knyttede jubilæum er den direkte anledning til udgivelsen af Ole Berghs og Erik Lottrups bog *Aalborg Politi under besættelsen*. Det er ikke første gang, de to herrer har præsenteret et godt samarbejde om dansk besættelseshistorie. I 1992 udkom således *Træfningen ved Hollands-hus. Rold Skov 18. august 1943*, om den første

direkte konfrontation mellem danske frihedskæmpere og den tyske Værnemagt med deraf følgende blodsudgydelser, tilfangetagelser og henrettelser. Her satte Bergh og Lottrup fokus på en af de væsentligste enkeltbegivenheder, der førte til augustoprøret 1943, og med den nye bog har de to atter ramt meget præcist ind i en central situation i besættelseshistorien, om end synsfeltet denne gang er langt bredere.

Det er ikke blot Aalborg Politis historie under besættelsen, der bliver anskueliggjort for læseren; det er også lokal besættelsestidshistorie, når den er bedst, med sikker sans for såvel de dramatiske hovedbegivenheder som dagliglivets genvordigheder. Hvor det er relevant og nødvendigt, sættes fremstillingen endvidere ind i den større besættelseshistoriske sammenhæng; en uomgængelig referenceramme, der imidlertid ofte mangler såvel i lokalhistorie om besættelsen som i visse andre typer lokalhistoriske arbejder. Og endelig har vi med bogen fået et godt og detaljeret bidrag til et væsentligt aspekt af dansk politihistorie.

Efter en indledende redegørelse for politiets organisering på landsplan op mod 9. april 1940 og for bemandingsforhold m.v. i Aalborg og Nørresundby tages der fat på de særlige problemer, der knyttede sig til Aalborg, og dermed til arbejdet i byens politikorps. Spændende og medrivende fortælles om politiets virke de første besættelsesår, som måske nok var præget af mere besvær end vanligt, men som ikke desto mindre var karakteriseret ved, at politiet trods alt opfattedes som befolkningens ordensmagt, og som sådan prægede dagligdagen. I Aalborg såvel som andre steder handlede politiet efter ordre, formelt fra justitsministeren, reelt fra besættelsesmagten, med større eller mindre entusiasme. At politiet særligt i besættelsestidens første år spillede en lidet flatterende rolle, skjules ikke i bogen, der også rummer afsnit om sammenkomster mellem dansk og tysk politi, og om politiets alt for aktive rolle i arrestationen af de danske kommunister i sommeren 1941, hvor man ikke kunne dække sig ind under, at man blot handlede efter ordre. Mange politifolk, fra ledelsen og langt ned i rækkerne, så gerne kommunisterne sendt et vist sted hen, og gjorde altså selv en ganske ihærdig indsats i den retning, da lejlighed gaves. Det uundgåeligt problematiske forhold mellem ordens- og besættelsesmagt skærpedes imidlertid, da Frikorps Danmark i efteråret 1942 sendte de kæmpende på Østfronten hjem på orlov. Politiet var stort set magtesløst over for den terror, som de uniformerede frikorpsfolk og deres soldaterkammerater fra Værnemagten foranstaltede i byen. Mod de civilklædte nazister kunne man gå mere håndfast til værks.

Et af de mere kuriøse og kendte aalborgensi-

ske forhold, som politiet nødvendigvis måtte involveres i, var optræningen i december 1941 af den berømte Churchill-klub, hvis medlemmer af politiet blev behandlet lempeligt og med lettere hovedrysten. Imidlertid var dregenes natlige sabotageudflugter fra arresten ved at få konsekvenser for bl.a. byens politimester, som tyskerne mente bevidst så gennem fingre med unoderne.

En noget anden type problemer opstod siden for de politifolk, der havde optrådt som tyskenlige, men som reelt havde været aktive modstandsfolk. Af alle de uskyldigt anklagede efter besættelsen var denne kategori nok den, der havde sværest ved at blive renset. Et eksempel på et sådant tilfælde gives; en sag, der først er blevet endeligt afklaret inden for de seneste år, efter vedkommendes død. Først nu, med udgivelsen af denne bog, er han blevet endegyldigt renset for mistanken om forræderi.

Efter skildringen af de på mange måder hårde augustdage i 1943, og af de uhyggelige situationer ved overfaldet på politiet i Aalborg og Nørresundby i september 1944, redegøres for nogle af de interneredes oplevelser på vej til og i koncentrationslejrene Neuengamme og Buchenwald og krigsfangelejren Mühlberg, samt forskellige barbariske »udekommandoer«; som altid en studie i ufattelig råhed, menneskelig afstumpethed og lidelser. Fra hjemmefronten berettes om de undslupnes liv over og under jorden, og om organiseringen af det illegale politi.

Da befrielsesbudskabet kom den 4. maj 1945 om aftenen, tog den illegale politiledelse fat på at organisere det nødvendige for at gennemføre de allerede planlagte arrestationer af formodede og virkelige landsforrædere. De mange arrestationer af uskyldige, der fandt sted den 5. maj 1945, får forfatteren til at udbrøde, at den 5. maj er en grim dag at huske 50 år efter. Men reaktionerne, mængdens råben og spytten, betegnes naturligvis som forståelig, efter fem års tyranni og terror.

Et hyppigt tilbagevendende problem er forholdet mellem regeringens samarbejdspolitik og politiets gøren og laden, frem til bruddet i september 1944. Enkelte politifolks samarbejde med tyskerne er til tider blevet gjort til eksponent for hele korpsets samarbejdsvilje, skønt der fra tysk side var en vis, og til tider endog meget udpræget, skepsis mod det danske politis troværdighed. Alligevel måtte mange politifolk, på trods af regeringens samarbejdspolitik i de første besættelsesår, efter befrielsen dokumentere deres patriotisme, alene fordi de var politifolk, som det hedder i bogens efterskrift. Sandheden er vel, at der i politikorpset såvel som i andre befolkningsgrupper fandtes folk af enhver observans, fra den

»fødte« modstandsmand til den overbeviste nazist.

Men politiet havde særlige problemer. Frem til august 1943 var politiet en integreret del af samarbejdspolitikken; politiet måtte sikre den kurs, som regeringen valgte allerede den 9. april 1940. På trods af eksempler på fejlgreb i det små, og på trods af politiets alt for ivrige indsats ved arrestationen af kommunisterne, så søgte det som helhed loyalt at udføre de ordrer, som regeringen dikterede, ud fra den grundsætning, at politiets opgave var at sikre samfundets tilværelse.

Disse komplicerede forhold, hvor spørgsmål ofte kun lader sig formulere dunkelt, og svarene bliver derefter, har man fået mere indsigt i, både lokalt og nationalt, efter at have læst Berghs og Lottrups stofrige bog. Det er et af de meget vanskelige forhold i besættelsestiden, der her er skildret på en måde, så man får et levende indtryk både af Aalborg Politis historie under besættelsen og af de overordnede forhold, som det måtte virke under. De gode og illustrative historier og erindringer gør fremstillingen spændende og læservenlig, og med en objektivitet, der aldrig forekommer anstrengt, belyses både de heldige og de uheldige sider af politiets virke. Her er tale om et vellykket forsøg på »ædruelig« fremstilling af historien, i A. D. Jørgensens forstand.

Bogen rummer et væld af gode og sjældne illustrationer, både af lokal art, fra Aalborg og Nørresundby, og fotos fra mere oversete kildegrupper, som billedbilag til *Danske Politis Efterretninger*, med »forbryderfotos« af eftersøgte modstandsfolk. Blandt de direkte eksceptionelle fotos bør nævnes fotografiet fra begravelsen af C. V. R. Nielsen – død i krigsfangelejren Mühlberg den 13. januar 1945 – på Neuborsdorf kirkegård. Nogle af de danske politifolk var i december 1944 blevet overført fra koncentrationslejren Buchenwald til krigsfangelejren Mühlberg, hvor behandlingen var en smule bedre, hvilket bl.a. muliggjorde begravelse på en kirkegård. På billedet står den afdødes kammerater ved kisten; enkelte lever endnu i dag.

En smule malurt findes i bøgeret. Således skæmmes bogen af flere trykfejl, ligesom litteratur- og kildefortegnelsen er mangelfuld i indhold og opbygning. Endelig kan det forekomme besynderligt, at Erik Lottrups navn ikke er at finde på hverken forside eller titelblad, skønt han både er anført i kolofonen og på omslagets bagklap, med biografiske oplysninger på linie med Ole Bergh.

Men lad det nu være. Bergh og Lottrup har her begået en bog, der fortjener at blive læst for sin egen skyld, og som vil indtage en blivende plads i den nordjyske, besættelseshisto-

riske litteratur i almindelighed, og i den politihistoriske litteratur i særdeleshed.

Henrik Gjøde Nielsen

Poul Nyboe Andersen: Hal Koch og Krogerup Højskole. Odense Universitetsforlag 1993. 239 s., 170 kr.

Den tidligere Venstreminister, professor og formand for FDB Poul Nyboe Andersen har efter flere opfordringer benyttet en del af sin aktive pensionisttilværelse til at skrive en særdeles velkommen bog om to vigtige led i dansk højskoletradition i det 20. århundrede, professor Hal Koch og Krogerup Højskole. Nyboe Andersen er den sidste tilbageværende fra Krogerups første lærerkreds og har med hele sin baggrund haft de bedste forudsætninger for at løse opgaven.

Krogerup Højskole var fra begyndelsen noget specielt. Ideen til højskolen var undfanget i kredsen omkring Dansk Ungdomssamvirke under besættelsen. Her havde Hal Koch været den ledende kraft, og han havde virket utrætteligt for at sikre, at forståelsen for demokratiet som livsform kunne overleve den tyske besættelse. Et led i denne indsats skulle være oprettelsen af en slags lederhøjskole med særligt bud til dem, der ville gøre en indsats i ungdomsorganisationerne.

Det lykkedes imidlertid først at realisere planen om en ny højskole tæt ved København i efteråret 1946. Hal Koch var da dybt involveret i striden om retsopgøret, hvor han bl.a. med bogen *Jeg anklager Rigsdagen* mindede samarbejdspolitikkerne om deres dårlige hukommelse, og den nye højskoles forstander var derfor også et stridens tegn.

Selve indvielsen foregik i overværelse af kronprinseparret, statsminister Knud Kristensen og en lang række andre notabiliteter. Knud Kristensen var i øvrigt nabo til højskolen og talte bl.a. over det gamle ordsprog: »Sid din ven nær, men sid ikke låret af ham«.

Det skulle snart vise sig, at den nye skole ikke blev det, man havde regnet med, og samtidig havde den sværere ved at tiltrække elever, end man havde håbet. Det første elevhold blev kun på 33 mod budgettets 85. I den sammenhæng hjalp det i hvert fald ikke nok, at skolens lærerkorps akademisk set var det bedst uddannede, der nogen sinde havde åbnet en ny højskole. Blandt dem var den senere professor ved Danmarks Lærerhøjskole, den radikale Roar Skovmand, Folketingets senere formand, socialdemokraten K. B. Andersen, og denne bogs forfatter, der fra 1948 kombinerede tilknytningen til Krogerup med en hovedstilling som professor ved Handelshøjskolen i Kø-

benhavn. Også politisk set var det således en vidtfavnende lærerkreds, der var tale om.

Politik og samfundsfag var tydeligvis tiltænkt en hovedrolle, men elevernes interesser gik ofte i retning af de mere personlighedsdannende fag. På dette område ville Hal Koch imidlertid ikke give op, men det viste sig ofte her, at »det kneb med at få elevernes trang til at mødes med forstanderens vilje«.

Kun få af de fremmødte elever hørte til i den primære målgruppe, og tanken om en lederhøjskole led snart en stille død. Elevgrundlaget voksede dog i de følgende år, og det viste sig også, at Krogerup Højskole fik betydning på en anden led. Relativt mange af eleverne havde studentereksamen, inden de kom på skolen, og forholdsvist mange kom fra byerne. Med Roar Skovmands ord åbnede Hal Koch skolens porte mod nye verdenshjørner og gjorde den til folkehøjskole, hvor den før overvejende havde været bondehøjskole. Havde den og senere de andre højskoler skullet klare sig med landbounddommen, ville sultedøden snart have været sikker.

Ved siden af forstandergerningen på Krogerup var Hal Koch i syv år formand for den af befrielsesregeringen nedsatte Ungdomskommission. Da kommissionen i 1950 havde foreslået, at man lovfæstede arbejdstiden for landbrugsmedhjælpere under 18 år, blev Hal Koch hårdt angrebet, bl.a. på et radiotransmitteret møde i Hjørring. Hal Kochs forsvar for kommissionens standpunkt og hans antydning af, at ikke al pædagogisk forstand var samlet hos bønderne i Vendsyssel, faldt her på stengrund. Sådan en bybo skulle ikke komme og fortælle landmændene, hvordan man skulle behandle sine folk! Og angrebene betød, at antallet af landboelever på Krogerup faldt betydeligt.

Pædagogisk set var Krogerup Højskole i front. Antallet af foredrag blev skåret ned til fordel for andre undervisningsformer, der lod eleverne bidrage mere, og denne udvikling stemte fuldkommen overens med Hal Kochs synspunkt om, at demokratiets inderste væsen er samtalen.

Højskolereglementer var ikke Hal Kochs livret. Eleverne skulle selv afgøre, om de ville tage imod skolens tilbud, men friheden kom på den anden side til at betyde, at »mange omsorgsfulde forældre søgte at holde deres unge borte fra denne lastens hule«. Endelig blev skolen beskyldt for at være en »kommunistrede«. Det var fuldkommen uberettiget, men typisk for klimaet i den kolde krigs dage.

Der var således mange odds at kæmpe imod. På det økonomiske område lykkedes det efter nogle års forløb at komme ind i mere smult vande, men Hal Koch var hverken stolt eller glad, da han efter ti års hårdt slæb forlod Krogerup i 1956. Han var tværtimod en træt mand

og valgte at stoppe, da der blev mulighed for at realisere vigtige planer inden for hans fag, kirkehistorien, på Københavns Universitet. Hans farvel var ledsaget af det ønske, »at skolen ikke må blive for dygtig og effektiv, og at der altid må være plads også for de mislykkede«. Hermed havde Hal Koch peget på et problem, der allerede havde været diskuteret i skolens lærerkreds, og som bestemt ikke er blevet mindre påtrængende efter 1956.

Bogen er let læst og rigt og godt illustreret. Måske ville nogle af billederne have stået klarere på et bedre stykke papir. Om bogen er der ellers at sige, at der er tale om en grundig og perspektivrig, men også afrundet fremstilling. Der lægges ikke skjul på vanskelighederne ved at føre de oprindelige tanker ud i livet eller på de meningsforskelle, der fra tid til anden kom til udtryk i kredsen omkring højskolen. Hal Koch forsøges ikke udstyret med nogen helteglorie, og noget sådant havde – mildt sagt – heller ikke været i hans ånd.

Nyboe Andersen konkluderer med rette, at Hal Koch og Krogerup Højskole har haft en væsentlig betydning for den danske folkehøjskoles udvikling. Samtidig blev Hal Koch som højskolemand ikke kun en parentes, men en oplevelse med varige spor og en inspiration for mange af de lærere og elever, han mødte i sine højskoleår. På den baggrund virker det særligt urimeligt, at man har opkaldt en blind vej i Humlebæk efter Hal Koch!

Jørgen Thomsen

Troels Jorn og Niels Peter Stilling: Billige boliger i Søllerød kommune. Buskehøj og byfornyelsen 1919–1994. Udg. Boplan a/s i samarbejde med Søllerød Museum 1994, 84 s.

Billige boliger i Søllerød kommune er udgivet i den dobbelte anledning, at bebyggelsen Buskehøj i Gl. Holte fylder 75 år, og at man samtidig har afsluttet en omfattende byfornyelse og renovering af de 84 boliger til den nette sum af ca. 35 mill. kroner.

En sådan dobbeltbegivenhed kan nok være værd at fejre, og det er den blevet med et lille, men indholdsrigt skrift, der falder i to dele. Direktør Troels Jorn, Boplan a/s, har på de første 20 sider beskrevet selve renoveringsprojektet, mens museumsinspektør Niels Peter Stilling på de resterende godt 60 sider har beskrevet bebyggelsens historie.

Beskrivelsen af selve renoveringsprojektet er i sig selv spændende læsning. At dømme ud fra beskrivelsen må der her have været tale om et særdeles vellykket forløb, hvor der har været en forbilledlig dialog mellem beboerne

på den ene side og bygherre, arkitekter, planlæggere m.v. på den anden side. Med gode illustrationer – fotos og tegninger – får læseren desuden et godt indtryk af bebyggelsen og problemerne i forbindelse med renovering.

Det, der bærer bogen, er dog Niels Peter Stillings historiske afsnit om baggrunden for bebyggelsen og dens historie. Her er tale om et særdeles vellykket stykke lokalhistorie, der formår at ryste en velskrevet og letlæst cocktail sammen af periodens generelle sociale og økonomiske historie, den lokalhistoriske litteratur og af interviews og samtaler med ældre beboere. Det er en opskrift, som mange forsøger sig med i den lokalhistoriske litteratur, men desværre ikke altid med samme gode resultat, som det her er tilfældet.

Historien om Buskehøj er interessant på flere måder. Buskehøj-bebyggelsen er bygget og har fungeret som arbejderboliger, og historien om bebyggelsen bliver derfor også et stykke arbejderhistorie fra Søllerød. Arbejderbevægelse og arbejderboliger er næppe det, flertallet af læsere umiddelbart forbinder med Søllerød, og da slet ikke med Gl. Holte. *At der i Søllerød Kommune fandtes arbejderhuse med lokum i gården, fællesvaskehus og 2-værelses lejligheder på 40 m² til børnerige familier, synes jo nærmest utænkeligt*, som Niels Peter Stilling skriver. Ikke desto mindre var det tilfældet.

Fra 1890'erne blev Søllerød præget af en kraftig befolkningstilvækst, som dels skyldtes et omfattende villabyggeri ved kysten og i Holte-området, dels en tilsvarende kraftig vækst i håndværker- og arbejderbefolkningen, selv om den sidste ikke synede så meget i sammenligning med det bedre borgerskab og dets palæagtige villaer i det smukke landskab. Husmændene og de jordløse arbejdere havde fra gammel tid været koncentreret omkring Holte. Med den kraftige befolkningsvækst kom også behovet for boliger til denne befolkningsgruppe i kommunen, et problem der for alvor blev taget hul på, da Socialdemokratiet i årene fra 1917 til 1921 for første og eneste gang i Søllerøds historie sad med et absolut flertal i sognerådet. Det er ikke tilfældigt, at Buskehøjs Billige Boliger, som bebyggelsen blev kaldt, blev opført i netop denne periode.

Allerede i 1887 var der lovmæssigt blevet skabt mulighed for at yde statslån til foreninger, der opførte gode og sunde arbejderboliger. Loven gjaldt dog alene København og de større købstæder, men her førte den i de følgende år til opførelsen af en række byggeforeningshuse. Lovene om statstilskud til boligforeninger i 1914 og loven om boliglån i 1917 var en udvidelse og videreførelse heraf. De tog sigte på byggeforeninger, hvis medlemmer var ubemidlede personer af arbejderklassen, ikke blot i

købstæderne og København, men også i handelspladser og købstadlignende landsbyer. En sådan landsby var Søllerød, og som et direkte resultat af lovgivningen stiftedes i 1917 *Foreningen til Opførelse af billige Boliger i Søllerød Kommune*. Med et socialdemokratisk flertal i sognerådet lykkedes det at få realiseret planerne, og det sidste arbejderhus stod færdigt i 1921, samme år som det politiske flertal skiftede. Søllerød fik hermed som en af de første landkommuner et socialt boligbyggeri.

Niels Peter Stilling beskriver ikke blot baggrunden for bebyggelsens opførelse, men også bebyggelsens beboere, den udvikling, der sker i beboersammensætningen, og endelig dagliglivet gennem en række erindringsglimt.

Et særdeles vellykket stykke lokalhistorie, der bør finde læsere uden for Søllerød kommune.

Inge Bundsgaard

Poul Porskær Poulsen: Godt tjent med navnet Ry. Ry Håndværker- og Borgerforening i 100 år. Ry Håndværker- og Borgerforening 1994. 160 s., 125 kr.

Ry Håndværker- og Borgerforening tog for nogle år siden den prisværdige beslutning, at man ville fejre foreningens kommende 100 års jubilæum ved bl.a. at udgive et jubilæumsskrift, som man engagerede historikeren Poul Porskær Poulsen til at forfatte.

Som anmelder kan det være vanskeligt at vurdere resultatet, når man ikke ved, hvilke emne- og tidsmæssige rammer forfatteren har haft for sit arbejde. Af et jubilæumsskrift at være hører det med sine 160 sider til i den tungere ende af skalaen. Set i forhold til omfanget forekommer indholdet desværre noget snævert.

Bogen giver ganske vist et glimrende og detaljeret billede af foreningens virksomhed i de forløbne 100 år, men med det omfang, bogen har fået, kunne man have forventet, at foreningens historie i højere grad var blevet skildret i sammenhæng og samspil med det samfund, den virkede i.

En sådan tilgangsvinkel lægges der op til i bogens indledende kapitel, der skildrer baggrunden for stationsbyen Rys opkomst, og byens udvikling frem til omkring 1. verdens-

krig. Her analyserer forfatteren såvel den fremvoksende bys erhvervsstruktur som befolkningens aldersmæssige og sociale sammensætning, ligesom der også ses nærmere på, hvorfra de mange nye stationsbyborgere kom.

I de følgende kapitler følger vi mere snævert foreningens virksomhed fra dens stiftelse i 1895 og frem til 1920, i mellemkrigsårene, under besættelsen og i efterkrigsårene frem til 1960, for at slutte af med perioden fra 1960 til ca. 1990. Vi får i disse kapitler et glimrende indtryk af foreningens aktiviteter, men skildringen har udpræget karakter af en gennemgang af forhandlingsprotokollerne. Det bliver i højere grad en opremsning af aktiviteter og initiativer end en analyse af foreningens rolle og betydning i og for byen og dens borgere.

Det er en skam. I en jubilæumsbog af dette omfang burde der også have været plads til en mere analyserende tilgang. Der er nemlig ingen tvivl om, at Ry Håndværker- og Borgerforening – i lighed med håndværker- og borgerforeningerne i de mange andre fremvoksende stationsbyer – spillede en central rolle for byen, især i de kritiske etableringsår omkring århundredskiftet og frem til mellemkrigsårene. En del, men også kun en del af denne betydning kan læses direkte ud af forhandlingsprotokollerne i form af foreningens mange aktiviteter og initiativer til bedste for byen og dens næringsliv. En anden, ikke mindre vigtig funktion, som disse foreninger også fik, var skabelsen af en lokal identitetsfølelse og af et lokalt byborgerskab. Netop håndværker- og borgerforeningerne er glimrende kilder til at studere både, hvordan en sådan lokal identitetsfølelse bevidst og ubevidst gradvis bliver opbygget, og hvordan der udkrystalliserede sig et egentligt byborgerskab, der på den ene side var dybt afhængigt af det omgivende landbosamfund og på den anden side definerede sig selv i klar modsætning hertil. Det er imidlertid alt sammen forhold, som kun indirekte kan læses ud af foreningens protokoller, men som ikke af den grund er en mindre central del af foreningens historie; men de bliver stort set ikke berørt i det foreliggende værk. Der er næppe tvivl om, at bogen vil blive studeret med interesse i Ry, men for en udenforstående læser gør den snævre tilgangsvinkel til emnet bogen mindre interessant, og det er ærgerligt.

Inge Bundsgaard